SPELET OM SKÅNE

Innehåll

Förord

1600-talet var i Skåne en period med en myckenhet av dramatik och stora förändringar. Det var århundradet då kampen mellan Sverige och Danmark ställdes på sin spets, då arméer marscherade fram kors och tvärs på slätter och i skogar.

I boken "Spelet om Skåne" berättas om såväl enskilda livsöden som stora omvälvningar och förändringar över lång tid. Med hjälp av flera olika skribenter och forskare vill vi berätta om människors vardagsbestyr och den politiska utvecklingen under ett sekel av ofred, vars våldsamma urladdning saknar motstycke i Nordens historia. Men boken ger också en analys av hur det gick till när Skåne förvandlades från en dansk provins till en integrerad del av Sverige.

Vår förhoppning är att den också kan säga något om dagens Europa, där frågor om etnisk tillhörighet och nationalism fått en allt större betydelse. Den regionala identiteten pockar på en alltmer ökad grad av uppmärksamhet. En regions historia, som ju ofta är mycket annorlunda än rikshistorien, är en viktig del i denna identitet.

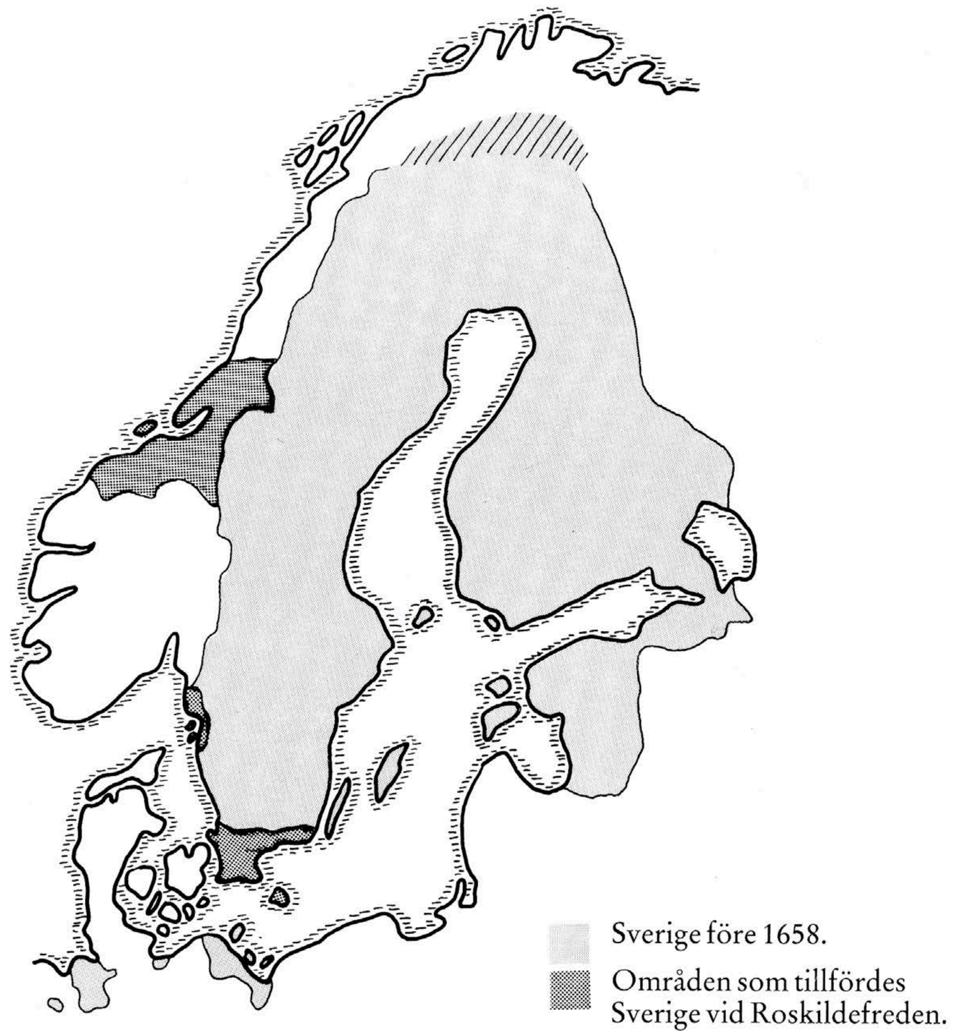
Denna bok hade inte varit möjlig att framställa utan de medverkande författarnas engagerade arbete: Göran Larsson, arkivarie vid Landsarkivet; Birgitta Kurtén-Lindberg, kulturjournalist; Hjördis Bjurling, fil lic; Lars Ericson, 1:e arkivarie vid Krigsarkivet; Göran Rystad, professor emeritus i historia; Pether Larsson, historiker; Stig Örjan Ohlsson, docent i nordiska språk; Anders Linde-Laursen, mag art i etnologi och Orvar Löfgren, professor i etnologi. Ett stort tack ska också riktas till de institutioner och fonder/stiftelser som lämnat ekonomiskt stöd till utgivningen av "Spelet om Skåne."

Sven Rosborn
Museichef
Malmö Stadsmuseum

Jordebog
Som aff gamle Documen
ter, Adkomst Breffue oc Registere
Erre Sammen draget; Och findes
effter Conferering och Collatione
ring, Rigtig att Werre.
Hospitals Mestere haffue dennom
med diss Aarlige Indkompst att
Indfordre Der effter i att
Rette: Och siden med de
ris Aarlige Regen
skaff at forclare.
Malmöe
den
Julij
Anno
1657.
MORS VLTIMA LINEA RERUM

Malmö Hospitals jordebok från 1657. Malmöborgmästaren Effuert Wiltfang har med sin penna tecknat några vardagsbilder till höger: jordbruksredskap, kreatur, matberedning och en måltid. Skelettet under middagsbordet är i hög grad en påminnelse om eländet vid denna tid. Landsarkivet, Lund.

Vid freden i Roskilde 1658 erhöll Sverige områden som av hävd varit danska. En del av dessa områden återfördes senare till Danmark men Bohuslän, Skåne och Blekinge förblev svenska.

Av Sven Rosborn

Svenskkrigen i Danmark 1657-60

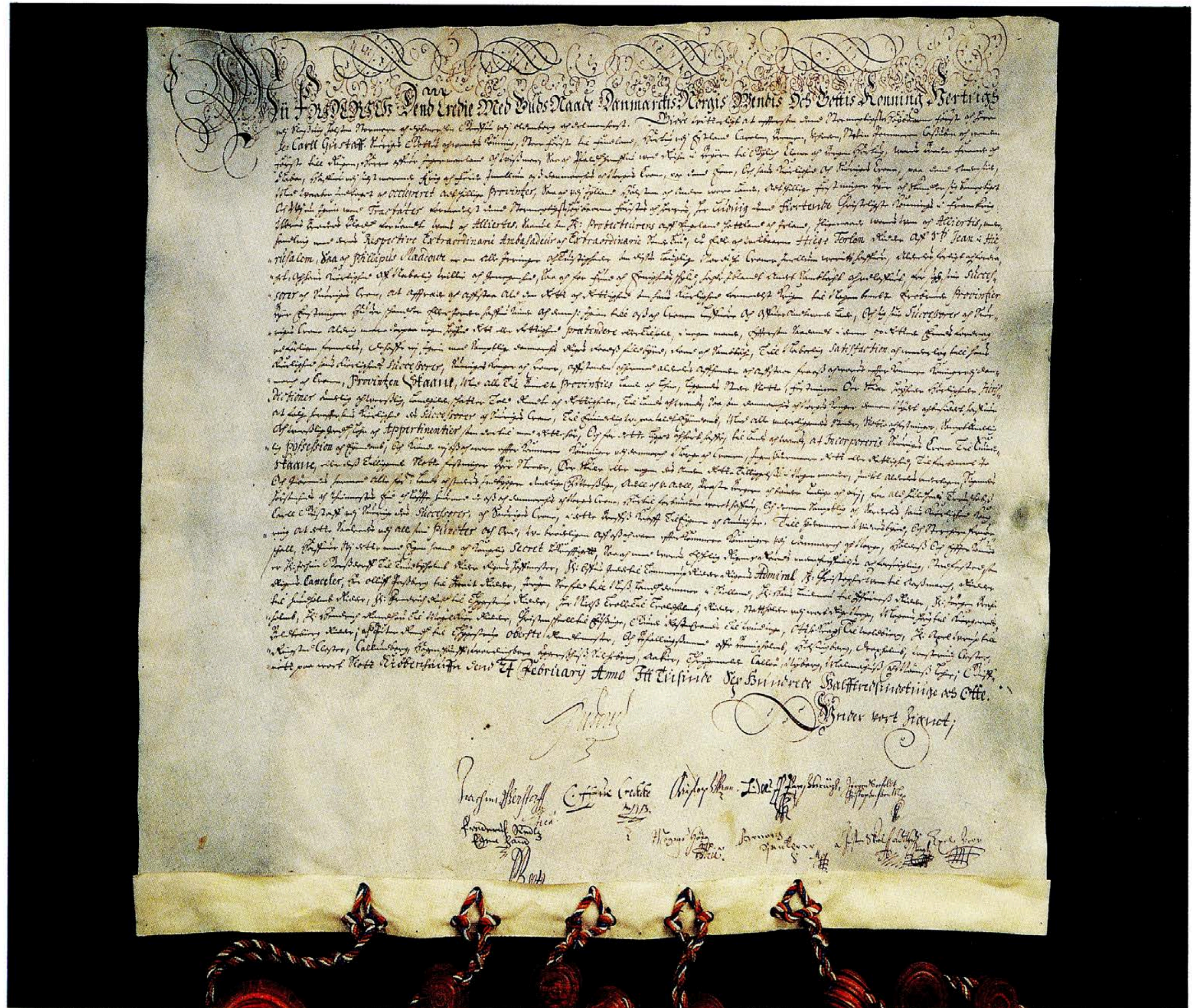
Det är juni 1655. En svensk armé lämnar Dalarö, inpackad i trånga skeppsutrymmen. 15 000 man trängs några dygn under gungande däcksplankor. I sällskapet, givetvis i en ståndsmässig skeppskajuta, återfinner vi svenskarnas nye kung, den trettiotvå år gamle Karl X Gustaf. Ett krig som skulle komma att sätta djupa spår i nordisk historia har börjat. Detta vet emellertid ingen på skeppen någonting om. Vad de flesta vet om framtiden är blott att Polen ligger framför dem.

Tre svenska arméer går till anfall mot Polen denna sommar. Från Livland marscherar 10 000 man söderut samtidigt som en 17 000 man stark armé från Pommern tågar mot sydöst. Med kungens landsatta här är antalet soldater imponerande i mängd men inte i förhållande till den uppgift som utstakats dem. Man tågar raskt fram över polsk mark för att nå ett fäktande med fienden, ett avgörande som med segrarens rätt ska försöka förvandla Polen till ett svenskt lydrike. Men man får vandra förgäves i tre långa år.

Den svenska armén var hopplöst för liten för att behärska det stora landområde som Polen då omfattade. Motståndaren grupperade sig i små enheter vilka framgångsrikt anföll kvardröjande svenska garnisoner. De avgörande slagen uteblev nästan helt. Visserligen lyckades svenskarna i tredagarsslaget vid Warszawa 18–20 juli 1656 avgå med segern men hotet mot de utspridda svenska arméavdelningarna ökade ständigt. I augusti skrev Karl Gustaf själv: "Gud vet hur våra saker stå. Jag tror icke, att vårt fädernesland har stått i många år i ett så farligt tillstånd."

Pressades från flera håll

Kungen hade all anledning att vara orolig. Ryssland hade förklarat krig och invaderat Livland i norr, i söder hotade Österrike och långt borta i väster lurade den mäktiga sjöfararnationen Holland som gärna ville hävda sina handelsintressen över haven, inte minst i Östersjön. Kurfursten av Brandenburg, som härskade över en stor del av norra Tyskland, väntade också på ett bra tillfälle. Danmark ruvade på hämnd för nederlaget 1645 då man fått avstå vissa landområden till de hatade svenskarna. Dess flotta var tillräckligt stark för att utgöra ett svårt hot mot svenskarnas förbindelser

Fredsdokumentet från Roskilde, det s k "Cessionsbrevet", från Riksarkivets säkra valv i Stockholm. Freden i Roskilde den 26 februari 1658 blev avgörande för det moderna Nordens utseende. Foto: Riksarkivet

med hemlandet. Karl Gustaf hade verkligen försatt sig själv i ett trängt läge!

Dansken skulle kanske trots allt kunna bli räddningen! Denne på fastlandet garanterat svage motståndare borde bli en lätt sak att slå. Redan i början av trettioåriga kriget hade Danmark sökt erövra norra Tyskland. Efter ett totalt danskt misslyckande besatte tyska trupper under kort tid hela Jylland. Kriget mot Sverige 1643–45 hade slutat i det för danskarna så försmädliga dokumentet i freden i Brömsebro; ett dokument som innebar landavträdelser till svenskarna. Med detta för Danmark så bistra facit borde en svensk seger inte vara omöjlig. Kunde man helt enkelt misslyckas att åter ge dansken en minnesbeta?

Redan i december 1656 hade Karl Gustaf anförtrott den franske ambassadören Charles d'Avaugour att han hade för avsikt att gå mot Danmark. Tidigt på våren 1657 hade den svenske riksamiralen Wrangel yrkat på att svenskarna snarast skulle falla in i Danmark. Karl Gustaf hade emellertid avböjt förslaget, bl a med motiveringen att det var danskarna som måste börja kriget. Härigenom skulle svenska armén kunna tåga fram på tysk mark utan att väcka alltför mycket anstöt.

Våren 1657 korsade krigsryktena varandra både till lands och över vatten. I Köpenhamn satt Frederik III, en kung som knappast har gått till historien som en handlingens och de kloka beslutens man. Son till den mäktige Christian IV, men egentligen inte utvald tronpretendent – storebror Christian hade avlidit strax före faderns frånfälle och det självklara, sedan barnsben upplärda kungaämnet fanns inte. Kanske var detta en betydelsefull faktor inför de ödesstunder som nu raskt närmade sig. Danmark skulle nämligen bli den bricka i krigsspelet som räddade svenskarnas katastrofala missräkningar i Polen.

Förklarade krig i Halmstad

Den 1 juni 1657 blickade förvånade innevånare i Halmstad på ett inridande följe, bestående av en härold och en trumpetare. På medeltida vis, under trumpetstötar och något som närmast kunde liknas vid en maskerad – härolden var utstyrd i färgglad ordensdräkt med tillhörande spira – överlämnades Frederik III:s krigsförklaring till svenska kungens män. De två länderna var nu formellt i krig med varandra. Frågan är emellertid om inte Frederik på ett fult sätt lockats av svenskarna att ge sig in i ett spel som Danmark ej behärskade.

Först ett halvt sekel senare skulle sammanfattningen kunna göras av vad trumpetstötarna i Halmstad egentligen innebar. När krigen var slut kunde Skånes befolkning se tillbaka på tre förödande krigsepoker, 1657–60, 1675–79 och 1709–10. Nordens karta blev i grunden förändrad och en isolering inleddes av Skåne, det område som betecknades som Nordens kornbod. Det började som en teaterakt i Halmstad men snart skulle verkligheten hinna ikapp regissörerna bakom stycket.

Under våren 1657 hade adelsmannen Axel Urup fått danske kungens befallning att ordna med försvaret av Skåne. Arbetet hade emellertid gått trögt och den danska armén var vid krigsutbrottet direkt katastrofalt dåligt utrustad. Man hade glömt i stort sett all väsentlig rekvisita som fordrades för det fasansfulla skådespel ett krig hade att bjuda. Till och med pjäsens huvudaktörer, soldaterna, saknades i stor mängd. Genom allmän

värvning hade man därför försökt få samman en bondearmé som kunde bjuda segt motstånd om svenskarna föll in i norra Skåne.

Göingarna hade gott rykte om sig att vara stridbara och dugliga. Att uppsätta ett göingekompani stod därför högt på kungens önskelista. Niels Lykke fick uppdraget att dra ut på värvningsresa i göingeskogarna. Snart upptäckte han den kompakta oviljan hos gränsbefolkningen att låta sig dras in i några krigiska affärer. Med sorg i hjärtat var Lykke tvingad att rapportera till kungen att han inte kunnat hitta ens hundra unga och skjutkunniga män i hela häradet.

För att förstärka fälthären beslöt därför Frederik III att låta manskap från skånska fästningar ingå; från Helsingborg 600 man, från Landskrona 350 och från Malmö 322 man. Till försvaret av dessa fästningar översände kungen i stället 500 musketerare från Själland. Samtidigt började överskeppningen av själländska kompanier. Danskarna upprättade sitt huvudkvarter vid Engelholm och den 4 juli hade man lyckats samla ihop knappt 3000 ryttare vid den strategiskt viktiga bron över Rönneå strax utanför staden.

Brist på mat ett problem

Matfrågan var ett annat problem som danska krigsledningen försummat. Borgarna i Helsingborg och Helsingör fick visserligen order att baka dag och natt, men ordern kom först efter krigsförklaringen. Brödet från dessa två städer räckte givetvis inte långt, varför påbud utgick till Skånes och Blekinges borgare att leverera bröd. Listan nedan ger en intressant bild över de olika städernas förmåga till brödleverans vid denna tid, indirekt ett mått på de skånska och blekingska städernas storlek (angiven mängd anger vikt i lispund bröd):

Malmö	7666
Ystad	3066
Helsingborg	1534
Kristianstad	1062
Lund	1022
Landskrona	620
Ronneby	612
Kristianopel	408
Simrishamn	306
Sölvesborg	306
Skanör	204
Båstad	60
Falsterbo	50
Engelholm	20

Ja, så illa var krigsplaneringen, att många danska soldater till och med saknade vapen. Axel Urup fick, långt efter krigsutbrottet, tillstånd att till bondesoldaterna försälja de uråldriga flintlåsgevär som låg lagrade på slottet Malmöhus. Två riksdaler stycket fick bönderna betala för gevären.

Med denna dåliga framförhållning var det inte underligt att det var svenskarna som först gick till anfall. I Halland hade man samlat en duglig "hemmaarmé", allt enligt de sedan länge utstakade krigsplanerna. När den nordiska sommaren var som mest fridfull, den 17 juli, bröt armén upp från Laholm och marscherade mot den skogiga Hallandsås, mot den lilla staden Båstad. I skogskanten stötte förtruppen på två kompanier under ledning av en person som skulle bli en av krigets "kändisar", Svend Poulsen, senare kallad Göingehövdingen.

Svend Poulsen, tidigare bosatt i Laholm, hade på våren fått i uppdrag av länsmannen i Helsingborg, Holger Vind, att värva 100 dragoner till danska kronan. Uppgiften var lätt, eftersom det i södra Halland fanns många drängar som rymt från svensk krigstjänst. Bland dessa samlade nu Svend Poulsen en friskara som hade sin bas i Hallandsås djupa skogar. "... grabaterna, som de Jerusalems skälmar och rövarpack sig titulera..." är ett samtida svenskt brevcitat som visar vad motståndaren tyckte om dessa friskaror. Kommendanten i Laholm skrev också om den allmänt dansksinnade befolkningen, inte minst prästerna, vilka "hade ena foten i predikstolen och den andra på Hallandsås".

Vandaliserade Båstad

Trots att Svend Poulsen denna sommardag var hopplöst underlägsen svenskarna gick han till anfall. Utgången av detta vansinnesdåd var given; med svåra förluster fick friskyttarna retirera upp mot åsens djupa skogar. Vägen var nu fri för svensk uppvaktning i det danska Båstad. Alla invånare hade turligt nog hunnit fly, de flesta i båtar som legat färdiga nere i hamnen. Svenskarna visade ovanligt stort intresse för stadens sevärdheter; kyrkan vandaliserades, altare, epitafier och predikstol höggs sönder, gravar öppnades och skändades. Kyrksilvret och andra lätt transportabla föremål försvann med soldaterna.

Den vidare färden över Hallandsås gick utan större besvär. Armén hade riktningen utstakad mot Engelholm. Mellan Engelholm och den skogiga åsen rinner Errarpsån. Här hade danske Sten Brahe och Tage Krabbe låtit riva bron och stod nu på vakt med en postering på 200 man. Danskarnas order var given: stoppa svenskarna före Engelholm.

Detta var i sanning inte lätt. Det manstarka svenska rytteriet gick utan större besvär över ån och anföll direkt Sten Brahes styrka. Förgäves försökte danskarna värja sig men situationen hade ett givet slut. De danska ryttarnas krutranson räckte t ex endast till ett skott. När krutet falerade kunde man använda de tunga ryttarpistolerna som klubbor. Tage Krabbe dängde således framgångsrikt sin pistol i huvudet på den svenske anföraren Drakenberg som dråsade av hästen. Danskarna blåste återtåg och först vid Engelholms port kunde angriparna stoppas.

Tiden arbetade för Danmark

Nu följde en tröstlös tid under vilken svenskar och danskar skulle ligga och skjuta på varandra i trakterna runt Engelholm. Tiden var emellertid på Danmarks sida. Proviant och nya trupper började anlända i en allt stridare ström. Den 13 augusti bröt därför svenskarna sitt läger och marscherade tillbaka till Halland. Axel Urup hade med en handfull driftiga officerare i sin stab lyckats med bedriften att stoppa våldsverkarna så att säga i porten. Skåningarna kunde andas ut för denna gång.

I slutet av augusti påbörjade den danska armén en framstöt över Hallandsås in i södra Halland, det forna danska landskapet som sedan 1645 ockuperades av svenskarna. Den 31 augusti möttes åter de två brödrafolken beväpnade till tänderna, denna gång vid Genevad nära Laholm. Tvekan var emellertid mycket stor, så stor att klockan

Corfitz Ulfeldt gifte sig med danske kungen Christian IV:s dotter. Trots att han på detta sätt blev en av Danmarks mest inflytelserika män, har han gått till historien som den landsförrädare vilken hjälpte Karl X Gustaf till segertriumfen 1658. Foto: Ingrid Nilsson

hann bli fyra på eftermiddagen innan det första skottet avlossades. Sedan sköts det desto vildare fram till tiotiden på kvällen. I nattens mörker började trötta danska soldater ett ordnat återtåg tillbaka in i Skåne.

Vid denna tid fick den svenska armén en ny befälhavare, Gustaf Otto Stenbock. Denne kan knappast ha haft läget helt klart för sig. Trots detta lades nu planer upp på ett motanfall. Genom en kringgående rörelse från Halland in i Småland över Markaryd skulle man med lätthet bryta sig in i Skåne och utan större besvär promenera fram till Helsingborg eller Landskrona. Den 9 september nådde hären mycket riktigt Örkelljunga vid skånska gränsen. Här grusades emellertid den fantasirika planen. Den listige Axel Urup hade nämligen i hemlighet lagt hela den danska armén mitt i fiendens tänkta marschväg.

Svenskarna tålde dåligt att stå stilla vid Örkelljunga, mitt i djup skog och fuktiga sankmarker. Redan efter en vecka hade stridsmoralen sjunkit betänkligt. Mat saknades och i lägret grasserade en dödlig, epidemisk sjukdom. Snart fick lägret brytas och ett snöpligt återtåg började mot väster, mot slättlandet i södra Halland.

Danske kungen Frederik III kom själv till danska armén den 1 oktober, vid samma tid som svenskarna började sitt långsamma återtåg. Tidigt på morgonen nästa dag var hela danska armén på fötter. I ilfart gick marschen mot nordväst för att skära av svenskarna innan de nått ut på kustslätten. I hemlighet och med största hastighet genomfördes nu konststycket att på slingrande smala skogsvägar över den otillgängliga Hallandsås förflytta en hel armé. Man nådde den halländska slätten och armén gick över Lagan. Natten mellan den 2 och 3 oktober lyckades man dessutom föra det tunga fältartilleriet över ån.

När gryningen kom den 3 oktober stod hela den danska armén stridsberedd norr om Lagan. I rask takt började man avancera mot skogsområdet i öster. Inne i samma skog marscherade samtidigt Stenbock med sin armé, helt omedveten om att det i marschriktningen väntade tidernas överraskning. Gustav Banér med en ryttartrupp bildade förpatrull. När ryttarna kom till slutet av en brant uppförsbacke blev plötsligt allt tumult. På slätten nedanför stod fienden i slagordning och bara väntade. Snabbt vände svenska armén. I denna stund av total överlägsenhet förlorar dock danskarna herraväldet, Frederik III gav av något oförklarligt skäl inte allmän anfallsorder. Kanske avskräcktes man av den trånga hålväg som omslöt svenskarna. Endast danskarnas avantgarde ryckte fram och orsakade total panik hos fienden. Stenbock kunde med nöd och näppe rädda sig undan i de småländska skogarna.

Vintern 1657–58 hade svenskarna utrymt Halland och danskarna såg en ljus framtid i den vår som en gång skulle komma. Karl Gustaf hade under sommaren och hösten blivit instängd i Jylland med sin framryckande polenarmé, den danska flottan var om inte övermäktig den svenska så i varje fall lika stark. Men ödet ville annorlunda. Den nordiska vintern skulle bli hård och ödesdiger. Men låt oss, innan snön och isen lägger sig denna vinter 1657–58, kasta blickarna mot Jylland.

Ilmarsch från Polen

Efter den danska krigsförklaringen den 1 juni 1657 hade den svenska polenarmén snabbt kommit på

fötter. Hela arrangemanget var ju väl förberett. Snabbt tog sig svenskarna västerut från Polen. Den 1 juli var man i Stettin, den 8:e passerades gränsen till Mecklenburg. Sex dagar senare hade man bränt ner den danska staden Itzehoe och Karl Gustaf passade samtidigt på att gästa det furstliga holsteinska residensslottet Gottorp:

"...varest Hans Maj:t av sin herr svärfader mycket präktigt blev inhämtad, men armén satte sig vid Arnholtz ½ mil därifrån. Den 15 kom Hans Maj:t samt hertigen, furstinnan och prinsar och prinsessor att bese armén, vilken för dem i batalj presenterades ..."

Efter denna krigsuppvisning tågade svenska armén norrut och påbörjade snart en belägring av Frederiksodde invid Lilla Bält. I denna fästning hade en stark dansk armé gått i ställning. Den 24 oktober stormades fästningen och föll med förvånansvärd lätthet i svenskarnas händer. Jylland var nu ockuperat men Frederik III vägrade förhandla om fred. Svenskarna var ju till synes isolerade i väster och slagna i öster.

Mitten av 1600-talet kännetecknades ofta av så hårda vintrar att till och med mycket stora öppna havsvidder frös igen. Redan 1648 hade dansken Anders Bille varnat för att Danmark skulle kunna hotas av en armé som kunde nå Köpenhamn över isen. Nu, tio år senare, skulle varningen bli verklighet.

Tåget över Bälten

Tidigt på morgonen den 30 januari 1658 satte sig Karl Gustaf med det franska sändebudet Terlon vid sin sida i en tung kaross och tåget över Lilla Bält började. Isen gick i vågor under trupperna och till slut beslöt kungen och hans gäst att fortsätta till häst. Knappt hade man kommit av vagnen förrän hela ekipaget sjönk genom isen. Två kompanier, cirka 200 man, tyska ryttare fann samtidigt sin grav i det kalla vattnet.

Redan samma eftermiddag som Karl Gustaf kommit över till Fyn fick kungens förtrogne, Erik Dahlbergh, order att undersöka om även isen på Stora Bält höll för en övergång. Med 40 ryttare gick spaningspatrullens kyliga ritt via Langeland över isen till Lolland. Utanför kuststaden Nakskov infångades tre danskar. På hemfärden över den frusna Bälten mättes noga isens tjocklek. Nu gällde det bara att övertyga kungen om att en övermarsch skulle lyckas. Klockan 9 på kvällen den 4 februari steg kunskaparen in och störde kungen i hans aftonmåltid i Dalums kloster och: "blev Hans Maj:t så övermåttan glad, så Hans Maj:t slog bägge händerna ihop och sade: Nu bror Frederik, skola vi talas vid på god svenska."

Kungens närmaste rådgivare rådde emellertid kungen att vänta och tveksamheten har varit stor, åtminstone om man får tro Dahlberghs dagbok. Mitt i natten kallas han ånyo ut i den bitande kölden för ett samtal med kungen: "Fann alltså Hans Maj:t vid min återkomst allaredan vara till sängs gången. Då frågade Hans Kungl. Maj:t ännu en gång mig rätt allvarligen och uppå mitt samvete, att jag skulle berätta sanningen, om jag trodde, att Hans Maj:t skulle kunna komma över." Erik Dahlbergh lovade att så skulle bli fallet och kungen lär ha avslutat mötet med orden ".. denna occasion är alltför kostelig att låta så förbigå".

Hela svenska armén satte sig snart i rörelse. På förmiddagen den 6 februari passerades Longelse kyrka, den sista sambandspunkten på Langelands

fastland. Framför de ca 5000 soldaterna låg det milsvida frusna havet. Det franska sändebudet Terlon rapporterade senare att de många hästarna trampade upp snö och is så att vattnet stod två fot över isen. Kölden var så stark att man före utmarschen varit tvungen att hugga sönder brödet i bitar för att kunna tina det. Det medhavda ölet och vinet hade också frusit.

Fick stort övertag

Framemot klockan 3 samma dags eftermiddag var äventyret över. Svenske kungen hade tack vare en makalös tur lyckats vända en trängd situation till ett ofattbart övertag. Snart stod svenskarna vid Vordingborg på Själlands södra spets. Här mötte två förhandlare, utsända av en mycket misslynt dansk kung. I detta läge var emellertid Karl Gustaf inte villig att sluta vapenstillestånd utan lät hären sakta röra sig i riktning mot Köpenhamn. Samtidigt hastade förhandlare på löddriga hästar mellan dels de två nordiska regenterna, dels de utvalda förhandlingsplatserna; först i Vordingborg och därefter i byn Tostrup bara två mil utanför Köpenhamn. Här mötte den danske adelsmannen Ove Juel kung Karl Gustaf den 16 februari och inbjöd honom till personligt möte med Frederik. Karl Gustaf avböjde dock och lär ha sagt att "blott på pistol och värja kunde jag mötas med Frederik III".

Ove Juel fick rida sträckan Köpenhamn-Tostrup flera gånger detta dygn. I nattens mörker lämnade han åter Köpenhamn och red i sporrsträck tillbaka till svenske kungen. Denna gång medfördes också ett kungligt instruktionsbrev till de danska förhandlarna Jochum Gersdorf och Christen Skeel, vari den för danskarna så hopplösa situationen framstår i hela sin vidd:

"Freden haver ni utan vidare uppehåll att sluta med de bästa konditioner möjligt är och ni bekomma kan, så att den svenska armén kunde igen vid varande frost komma här av landet."

Hopplöst? Egentligen var situationen minst lika brydsam för Karl Gustaf som för Frederik III. Svenskkungen hade blott två ordentliga fasta stödjepunkter i hela Danmark, Frederiksodde i Jylland och Nakskov på Lolland. Armén på Själland räknade dessutom endast 5000 man. I Skåne låg stora danska trupper och den svenska norra armén var bortjagad till Bohuslän. Svenskarnas största trumfkort verkar emellertid ha varit den minst sagt obeslutsamme danske kungen.

Freden i Roskilde

Den 18 februari var förhandlingarna i Tostrup till ända och två dagar senare beseglade de båda kungarna fördraget. Detta var dock endast en preliminär överenskommelse. Den officiella freden skulle undertecknas i Roskilde eftersom det i Tostrup inte fanns något "bekvämt" rum. I Roskilde drog emellertid allt ut på tiden. Karl Gustaf blev orolig, inte minst när han fick reda på att trupper dragits samman i norra Tyskland och att holländska flottan låg klar att undsätta Danmark. Med stor frenesi arbetades det därför på fredsplanen. Den 26 februari mellan klockan 12 och 1 kunde så den slutgiltiga fredsakten undertecknas.

I fredstraktaten ingick att de skånska fästningarna genast skulle överlämnas till svenska trupper. Danskarna påpekade emellertid svårigheter att hålla tidsschemat.

Den misstänksamme Karl Gustaf reagerade snabbt. Sex regementen kavalleri beordrades att tåga mot Köpenhamn. Under natten till den 28 februari ryckte dessa regementen under pukdån och trumpetstötar genom Roskilde och väckte allmän förfäran hos borgarna. Frederik lyckades emellertid blidka svenskkungen och bjöd honom på en tredagarsfest i praktslottet Fredriksborg.

Klas Thott kunde i ett brev från Landskrona den 1 mars 1658 meddela Karl Gustaf att han lyckligt fått Landskrona utlämnad, så också Helsingborg. På morgonen hade Svend Poulsen avtågat från Landskrona med 120 dragoner och laddade svenska vapen vakade nu över staden. Chefen för Närkes regemente, överste Johan von Essen, var på väg mot Malmö och skulle samma dag tåga in på Malmöhus fästning. Thott bibringar dessutom kungen information om vars sanningshalt man får tro vad man vill:

”Alla ... fogdarna så väl här som i Helsingborg synas ha stor lust att bli uti Eders Kungliga Majestäts tjänst och gemena talet uti landet (Skåne) är, att mest alla tacka Gud, att de ha fått en överhöghet, som kan försvara dem.”

Kunglig fest

Samtidigt pågick en fest på Själland vilken säkert måste rubriceras som en av de märkligaste i Nordens historia. I tre dagar diskuterade segrare och förlorare under lätta och uppspelta (!) former framtiden och många gåvor utdelades. Karl Gustaf skänkte frikostigt bort både det ena och det andra inom sina nyvunna landområden. Frederik III:s hovnarr fick t ex plötsligt se sig som ägare till en kvarn i Ravlunda socken i Skåne. I sanning ett märkligt gästabud.

Den 5 mars steg Karl Gustaf ombord på Frederiks lustjakt i Helsingör. Kronborgs kanoner sköt tredubbel salut med drygt sjuttio kanoner. På Helsingborgs brygga stod mottagningskommittén för att smickra sin nye herre. Både adel och borgare trängdes för att kunna ställa sig in hos majestätet. Tetén leddes av lundabiskopen Peder Winstrup.

Två dagar senare avreste kungen i släde mot Landskrona. Utanför portarna mötte stadens styrande och överlämnade högtidligt stadens nycklar till majestätet. Kanonerna på vallarna dånade. Den 9 mars kunde Malmös borgerskap uppleva samma scen, att döma av Erik Dahlberghs ungefär samtida kopparstick. Bilden antyder att det var ett stort människomyller som mottog sin nye härskare.

I Malmö tog Karl Gustaf in hos rådmannen Jörgen Ancher vid Östergatan. När kungen avreste några dagar senare fick värden som tack befrielser från att betala vissa avgifter ”till behaglig tid”. Under malmöuppehållet hade kungen åtskilliga samtal med den man som varit ett gott stöd under hela krigståget, den danske förrädaren, adels- och hovmannen Corfitz Ulfeldt. Det var också i Malmö som kungen tillsatte den kommission vilken skulle söka komma tillrätta med alla de problem av ekonomisk, politisk och administrativ natur, som måste lösas för att Skåne skulle kunna infogas i det svenska riket.

Den 15 mars gav Söderports kanoner avskedssalut när Karl Gustaf lämnade Malmö. Det inställsamma borgerskapet lät fyra av ordentligt, flera glasrutor gick sönder. Förutom glasrutorna fick staden betala de två tunnor öl som gick åt vid

samma tillfälle. Christen Trulsen och "di andre av borgerskapet" kunde känna sig nöjda med sin trohetssalut till den nye härskaren.

Ett spektakel av allvarlig art utspelade sig i samma stad den 16 april 1658. Kommissionen för Skånes införlivande med Sverige hade utsatt denna dag till edsvärjardag. Representanter för Skånes, Blekinges och Hallands adel, bönder och borgare skulle svära sin nye kung trohet. Det var en stor mängd människor som ingick i denna hyllningsakt, enbart från Malmö fanns sex ombud. Ceremonin skulle gå av stapeln i Knutssalen, belägen på bottenvåningen i stadens pampiga rådhus. Knutssalen var dagen till ära täckt av en röd tronhimmel och under denna stod en sammetsklädd stol för kungen. På båda sidor vaktades tronstolen av bardisanbärande officerare.

På ett givet tecken fick ombuden falla på knä och lova sin nye kung trohet. Eden förestavades av en sekreterare. Det var bara det, att Karl Gustaf själv inte var närvarande. Man svor helt enkelt en ed till en vackert sammetsklädd men ack så tom stol! Ute på torget paraderade samtidigt fyra kompanier knektar runt två utplacerade kanoner. När eden var svuren sköts svensk lösen med kanonerna.

Nya strider i Öresund

Freden i Roskilde varade egentligen endast en kort tid. I augusti samma år landsteg Karl Gustaf åter på Själland. Snart var hela Själland i kungens händer. Endast Köpenhamn vägrade kapitulera. Karl Gustaf hade startat detta andra krig med siktet inställt på att utplåna Danmark både till namn och rike. Vad han inte räknade med var holländarna, som inte med blida ögon såg att svenskarna ensamma skulle kontrollera inloppen till Östersjön.

Redan i slutet av oktober ankrade därför holländska flottan norr om Öresund, vid ett grund som kallades "Lappen". Från Kullaberg i nordvästra Skåne kunde svenskarna räkna fiendeflottan; 39 örlogsskepp och 8 transportskepp med soldater och proviant till det innestängda Köpenhamn. En flotta på 1278 kanoner, 4501 matroser och 1000 soldater väntade på rätt väder. Nere i Öresund, vid ön Ven, låg svenska flottan på 31 örlogsskepp, 14 armerade handelsskepp, 1838 kanoner och 6649 man.

I gryningen den 29 oktober 1658 började flottan sakta röra på sig. Det blåste en kraftig vind. På Kronborgs slotts vallar stod denna morgon Karl Gustaf med sin stab och såg hela den massiva segelmassan närma sig inloppet till Öresund. In i det sista väntade man med att öppna eld. Det kunde ju tänkas att holländske amiralen Obdam plötsligt tagit parti för svenskarna och i stället avsåg att salutera Kronborg. Karl Gustaf fick emellertid vänta förgäves på någon salut denna höstmorgon. Förbittrad ska kungen själv ha avfyrat det första kanonskottet från Kronborg. Det drygt fem timmar långa sjöslaget hade börjat!

Holländarna valde att stryka fram utmed den skånska kusten. Klockan hade blivit åtta på förmiddagen. Det oundvikliga mötet mellan de båda amiralsskeppen närmade sig. Besättningarna på "Eendracht" och "Victoria" kunde snart se varandra i vitögat, 72 kanoner på varje sida. Före slaget hade amiral Obdam gett order att man skulle sikta på fiendens master, tackel och tåg. Taktiken lyckades delvis:

"Blev amiralskeppet Victoria uti ett hårt fäktan-

Den 29 oktober 1658 förmörkades himlen över Öresund av krutröken från tusentals kanoner. De holländska och svenska flottorna drabbade samman. Holländarna segrade och kunde undsätta det instängda Köpenhamn. Kopparstick av Claes Jansz Visscher.

de i så måtto skamfilat och tillpinat att det varken fram, tillbaks, eller över stag gå kunde, helst medan dess mesansspröt mitt avskjuten var."

Wrangel tvingades avbryta striden och det stolta svenska skeppet drev hjälplöst över sundet mot Helsingör.

Norr om Ven utspelade sig dramatiska scener. Några svenska skepp stod hårt på grund på den skånska kusten. Holländarna hade bordat och med blankvapen erövrat skeppen "Rose", "Delmenhorst" och "Pelikanen". Svenska "Morgonstiernan" var så genomborrad av kulor att den snart skulle sjunka. På "Leoparden" var läget hopplöst. Kapten Anders Crabath ledde visserligen fortfarande 32-kanonersskeppet men av den stora besättningen återstod inte många. Alla master var avskjutna och när "överskeppet" föll in i skeppet var slutet nära. Det strandade mot Vens kust.

Holländarna drabbades givetvis också av förluster. Svensken Klas Bjelkenstjerna på 60-kanonersskeppet "Draken" mötte den holländske viceamiralen Witte Wittesen på 54-kanonersskeppet "Brederode". I timmar låg skeppen bredvid varandra och malde i bredsida efter bredsida sönder allt i en enda röra; både trä, rep och människor. Brand uppstod på båda skeppen:

"Omsider kom också svenska skeppet Wismar därtill, la sig framför bogen och blev alltså holländaren övermästrat sedan viceamiralen med tämligen mycket folk däruppe var ihjälskjutna, flaggan däruppå nedtagen och det slutligen gick i sank under landet av Själlandssidan."

Amiral Obdam hade fått allvarliga problem. Under drabbningen med "Victoria" hade flera skott slagit upp så stora hål under vattenlinjen att "Eendracht" höll på att sjunka. Amiralsflaggan måste föras över till ett annat skepp. Eftersom amiralen drabbats av gikt var han oförmögen att röra sig ur sin stol. Mitt under slaget hissas holländarnas amiral sittande i sin länstol över till ett annat skepp. Trots att svenskarna kraftigt attackerade det ruinerade, forna amiralsskeppet, lyckades besättningen föra det till Köpenhamn.

Söder om Ven gick flera skepp under. I svenska dagboksanteckningar noteras att man dagarna efter slaget kunde se flera flaggstakar från master sticka upp över vattenytan. Den svenska flottan fick emellertid ge upp förföljandet söder om Ven. Samma morgon hade nämligen flera stora danska krigsskepp lämnat Köpenhamn för att bistå bundsförvanterna. Endast den hårda motvinden hindrade danskarna att nå fram i tid, men man behärskade åtminstone södra delen av Öresund.

Under ringande av Köpenhamns alla kyrkklockor gled de svårt sargade holländska skeppen in mot staden. Jublet från tusentals köpenhamnare rullade över vattnet ut mot skeppen. Den hårt trängda och innestängda staden hade fått hjälp i sista stund. Med sjösegern var slutet i antågande för Karl Gustafs krig i Danmark. När svenskarna den 11 februari 1659 till slut bestämde sig att storma Köpenhamn blev de i en blodig kamp tillbakaslagna.

Ett halvt år senare krossas halva svenska invasionsarmén vid Nyborg på Fyn. Katastrofen är en av de större i svensk krigshistoria men föga omtalad. Vid tiden för slaget stod Karl Gustaf med själlandsarmén på andra sidan Stora Bält. Ett ögonvittne lär ha givit följande karakteristik av svenskkungen när han från vallen till Korsör beskådade kampen över vattnet:

"Och som han stod på vallen, och lade samme

sin armé på bröstvärnet kom han till att se ut mot Fyens land, och såg och hörde hur kanonerna dånade, och honom rann tårarna på kinderna så strida av ögonen, som ett barn som fått hugg och slag."

Timglasets sand höll på att rinna ut också för den svenske kungen personligen. Under en sammankallad riksdag i Göteborg insjuknade Karl X Gustaf och dog den 13 februari 1660. Sverige var krigstrött och förmyndarregeringen lyckades snabbt sluta en fred som i huvuddrag bibehöll Roskildefredens gränsdragningar. □

Källor

Erik Dahlberghs dagbok i urval och med inledning av Alf Åberg. Stockholm 1962.

Ersgård H: *Stadens historia 1658-1718.* Malmö stads historia II. Malmö 1977.

Rosborn S: *Svenskkrigen i Danmark 1657–1660.* Ett drama i tre akter. Limhamniana 1988. Sid 49–73.

Stille A: *Fälttåget i Skåne och Halland 1657.* Historisk tidskrift för Skåneland, II. Lund 1904–1908. Sid 105–216.

Weibull C. G: *Freden i Roskilde.* Historisk tidskrift för Skåneland, III. Lund 1908–1909. Sid 1–170.

Weibull L: *Efter Roskilde fred.* Historisk tidskrift för Skåneland, I. Lund 1903. Sid 175–253.

Av Sven Rosborn

Två unga kungar med makt

I ett schackspel är kungarna de mest försvarade pjäserna. Kungarna själva är dock tämligen hjälplösa. Damerna är däremot i spelet både farliga och nyckfulla. Om kungarnas roll i schack knappast överensstämmer med 1600-talets spel om Skåne, stämmer däremot damernas roller väl överens med den dåtida verkligheten. Damerna i fråga var de båda änkedrottningarna Sofie Amalie i Danmark och Hedvig Eleonora i Sverige.

Danmarks änkedrottning kom snabbt att bli ett gissel för sin son Christian. Med diktatorisk myndighet styrde hon landet som rikets första dam, även efter det att sonen gift sig och blivit kung. Ständigt gjorde hon sin röst hörd på klingande tyska; ständigt kom det till konfrontationer mellan henne och det nya kungaparet. Hon hade tilldelats ett stort landområde på bl a Falster och där uppfört ett värdigt slott. Christian V skriver själv 1671:

”Gud vare lovad, änkedrottningen är rest i dag till Hirschholm, så har jag ej behov att höra Was hör ich nun!”

Änkedrottningen krävde att få bli delaktig i politiken. Det är hon som ska få förhandla om sin dotters förlovning med Karl XI i Sverige. Hon opponerar sig över allt, både stort och smått. När t ex Frederik III:s begravning äntligen kan komma till stånd är den i änkedrottningens ögon en alltför simpel ritual. När Karl XI:s bröllop med en dansk prinsessa äntligen blir av, håller allt på att bli en diplomatisk katastrof på grund av den barska kvinnan. Likheten med Karl X Gustafs änkedrottning i Sverige är på många sätt slående.

Styrde med fast hand

Hedvig Eleonora var, från Karl X Gustafs dödsbädd till sin sonson Karl XII:s regenttid, den styrande inom den svenska kungafamiljen. Med en bestämd hand blev sonen sin moders lydiga redskap. Änkedrottningen, som var tyska med rötterna i Holstein-Gottorp, betraktade liksom sina föräldrar danskarna med stor misstro. Denna misstänksamhet överförde modern i hög grad till sonen.

Under sin moders överinseende och härsklystnad uppfostrades det blivande kungaämnet såsom modern, den dominerande kvinnan i hans liv,

fordrade. Ett utländskt sändebud kunde rapportera om förhållandet moder-son: "Konungen intar vanligen sina måltider tillsammans med sin mor för att även därmed visa all den vördnad, som han hyser för henne." Moderns vurm stod till sonens fysiska utveckling, knappast hans andliga.

Med nio års mellanrum hade dessa båda nordiska drottningar fött små hjälplösa knyten som snart nog skulle växa upp och bli envåldshärskare. Först ut i dagsljuset var Christian, född den 16 april 1646 på Flensborghus i södra Jylland.

Redan som 4-åring blev prinsen framförd inför ständerna för att officiellt godkännas som kungaämne. Som 9–10-åring blev han hyllad som tronföljare runt om i Danmark och i Norge. Tappra försök att ge den unge prinsen en boklig lärdom misslyckades. Den blivande regentens teoretiska kunskaper var således inte alltför omfattande. Något som däremot föll väl ut var kroppsliga övningar, ridning och jakt.

Snabbt vann Christian genom sitt vänliga sätt folkets stöd. Det berättas att när han red genom Köpenhamns gator var det inte ovanligt att se borgare i fönstren med glas i hand, drickande majestätets skål. I bevarade papper kan man skönja att regenten mycket ofta hade svårt att säga nej. Hans benådningar i domsfall var därför inte sällsynta. Ofta förlät han dem som förorättat även honom själv personligen. En av hans närmaste sa en gång att om någon kommit på den dumma idén att sätta en pistol mot kungens bröst, skulle Christian nog förlåtit den skyldige.

Hustru och älskarinna

På sommaren 1667 gifte sig prinsen med den 17-åriga Charlotte Amalie från Hessen-Kassel. Med henne skulle han få sju barn. Redan tre år efter bröllopet förlorade emellertid ynglingen sitt hjärta till den 16-åriga Sophie Amalie Moth, dotter till Frederik III:s livläkare. Fem barn blev frukten av denna kärlek. Ofantliga var de summor som gick till denna "yndiga" älskarinnas underhåll.

Som ung furste förde Christian ett utsvävande liv. Beryktade var de dryckeslag då majestätet med sina vänner drog genom Köpenhamn. I en dagbok från 1670 hittar vi följande:

"Det går nu tämlig lystig till här vid hovet, i det Gyldenlöve, som är upphovsmannen till all munterhet, ofta samman med kungen och prins Jörgen strövar på gatorna hela natten igenom till klockan 4–5 om morgonen. De roar sig på de bästa sätt, bland annat med att slå fönsterna ut hos några hovtjänare och gå in i rummen."

I januari 1670 dog fadern Frederik III plötsligt. Bestörtningen var stor och olika teorier om dödsfallet såg dagens ljus. En fundering var att kungen vistats för mycket i ett laboratorium med farliga mineraliska dunster. Nu började en maktkamp om den nye kung Christians gunst. Adel stod mot borgare. Segraren var en son till en vinhandlare i Köpenhamn vid namn Peder Schumacher, senare adlad under namnet Griffenfeld. Den nye gunstligen var bland de första som vid kröningen i maj 1671 fick Dannebrogen, kungens nyinstiftade orden. Kröningen var en pampig tillställning – som den envåldige kung han var tog Christian själv kronan från altaret och satte den på sitt huvud.

Redan den 4 juni 1670 hade kungen beslutat att återinföra Skånes, Hallands och Blekinges vapen i sitt stora sigill. Tanken på en återerövring av faderns förlorade landsdelar fanns alltså säkert tidigt

hos honom. När kriget i Skåne började hade Christian V hunnit bli 29 år. Han skulle möta en endast 20 år gammal motståndare.

En kung med jaktintresse

Karl XI, som sett dagens ljus den 4 november 1655 på Stockholms slott, fanns vid sin moders sida i Göteborg under riksdagen 1660. Natten till den 13 februari klockan 2 dog fadern Karl X Gustaf. Några dagar senare, den 1 mars, uppvisades barnet för den församlade riksdagen i det alltjämt bevarade Kronhuset. Han lär vid detta tillfälle ha varit ”mycket hurtig”. Sanningen var nog en annan.

Vi låter ett franskt sändebud, som såg Karl XI fjorton år senare, själv berätta:

”Han ser ut som en människa, vilken befinner sig i förlägenhet och är rädd för allting. Det förefaller, som han icke vågade se någon i ansiktet, och han rör sig alldeles som om han gingo på glas. ... Han är fast i sina beslut, förbehållsam och sluten, någon gång till den grad, att man icke kan få ett ord ur hans mun. Han äger stor förmåga att dölja sina tankar och bevara sina hemligheter.

Konungens styrka ligger i rytteriövningar. Han fäktar och rider bra, men man anmärker, att han är skickligast i det slag av ridövningar, vartill mera fordras styrka och kroppskraft än konst och undervisning. ... Alla hans intressen är inriktade på kriget, på jakt och på skämt.”

Jakten var en förlustelse som Karl XI uppskattade. Under en lång resa i Östergötland 1670 jagade han t ex nästan varje helgdag. Listan på skjutna djur visar på en veritabel masslakt. På Stockholms slott lät den unge regenten bokstavligt talat inreda Guds rika natur genom anskaffandet av ett otal vilda djur, vilka hölls i stora burar.

Under kungens uppväxttid hade ständerna oroats över rapporter om att hans studier var kraftigt eftersatta. Så kunde två rådsherrar berätta att de vid sitt besök i kungens studerkammare till stor förvåning funnit att han som nioåring ännu inte ”rätt väl och färdigt” kunde läsa svenska och latin. Däremot kunde han detaljerat redogöra för långa predikningar han åhört. Karl XI led helt enkelt av ordblindhet. Han hade en besynnerlig ovana att kasta om bokstäverna och ”att Hans Maj:t efter iläsandet begynner ordet av den sista stavelsen och stundom av den, som mitt i ordet står”.

1671 började den unge monarken delta i riksrådets möten. Vid riksdagen efterföljande år förklarades han som myndig. Den 17-årige ynglingen övertog regeringen. På sin eriksgata i Skåne sommaren 1673 blev kungen bekant med två officerare från sin fars krigståg, Erik Dahlbergh och Rutger von Ascheberg. Dessa skulle komma att bli ett värdefullt stöd i det krig som snart skulle bryta ut.

Under sin uppväxttid hade den unge tronföljaren omgetts av krigsleksaker, både i form av halvstora kanoner och av ett helt livslevande garde av 200 exercisvilliga soldater. Om kungen hette det 1674 att hans högsta önskan var att riksrådet ”beslöt sig för ett krig och att han fick komma i spetsen för en armé. Åt detta håll är hela hans ärelystnad riktad, och han upprepar ofta: När månne dessa herrar vilja, att vi få krig?”

Den unge Karlen i Stockholm skulle snart få sitt lystmäte av det blodiga värv han så hett sökte! □

/

Av Sven Rosborn

Danskkriget i Skåne 1676–79

Prolog

Den 7 juni 1675 trolovades den svenske kungen Karl XI med den danska prinsessan Ulrika Eleonora. Trolovningen gjordes via ombud. Prinsessan fick således aldrig se sin tilltänkte, men väl höra lovord om hans gudfruktighet och manlighet. Genom det påtänkta äktenskapet skulle en varaktig fred kunna uppnås mellan de nordiska rikena. Allt var fröjd och lycka. Men ... innan sommaren var till ända hade de nordiska kungarna förklarat krig mot varandra.

”Kungen tillykke”

Den första som mötte kungen var en gammal skånsk kvinna. Hon hade överraskats och blivit förd ut till hans skepp för att meddela att inga svenskar fanns i närheten. På stranden stod samtidigt en annan gammal bondmora som lär ha yttrat:

”Kungen av Danmark kommer till Skåne på en torsdag och en kvinna går honom till mötes. Inte tror jag att han får Skåne denna gång.”

När nu kungen av kvinnan fått besked att någon fara vid landstigning inte förelåg, började danska trupper välla in från de 300 segelskepp som låg utanför Råå söder om Helsingborg. Matroserna klättrade upp i masterna, svingade sina hattar och ropade: ”Kungen tillykke, kungen tillykke.” Kungen vände sig om, förundrad över larmet, men ”då kungen hörde vad det var, tog han också sin hatt av och sprang några gånger mycket glad omkring”.

Så beskriver en samtida källa danskarnas återkomst till Skåne den 29 juni 1676. Christian V hade samlat en armé i trakten runt Köpenhamn på uppemot 14 000 man. Armén inlastades i väntande skepp, hela armadan lättade ankar, seglen smällde i vinden och man styrde norrut. Samtidigt, på kustheden mellan Malmö och Landskrona, följde en 20-åring till häst avseglingen med spänd iver. Den unge mannen hade dagen innan i sporrsträck ridit sträckan Malmö-Landskrona för att kunskapa. Nu var han på hemväg och fick i detta nu de upplysningar han så ivrigt trängtade efter. Den danska invasionsarmadan var inte på väg mot Ystad utan mot nordvästra Skåne. Den unge mannen

som blickade ut över Öresunds vattenvidder var ingen mindre än Karl XI, av Guds nåde nybliven kung över Sverige.

Svenskar till Kristianstad

Den svenska armé som slagit läger runt Malmö fick genast order att dra sig norrut till Kristianstad. Detta var ett klokt beslut, då armén vid denna tidpunkt inte räknade mer än knappt 6000 soldater till häst och fots. Spelet om Skåne hade inletts med ett defensivt svenskt öppningsdrag. Danskarna skulle snart komma att dominera större delen av spelplanen. De skånska/svenska fästningar som denna sommar efter knappt tjugo år åter kom i danskarnas händer var nämligen många. Först i raden var Helsingborg.

Den 30 juni överlämnade Helsingborgs styrande stadens nycklar till Christian V. Belägringen av stadens svåråtkomliga slott påbörjades. Med grova mörsare, vertikalskjutande pjäser, bombarderades slottets inre. Dess besättning tappade genast modet. När en granat slutligen tände eld på 14 tunnor krut försvann samtidigt med den enorma smällen all svensk stridsvilja. Den 4 juli kapitulerade fästningen. Kungen lät genast resa en enorm mast på det gamla tornet Kärnan och till allmän förundran hissades en tvåtungad Dannebrogen. Förvåningen berodde på flaggans enorma dimensioner. 17 meter lång och 7 meter bred vajade den som en symbol över att Skåne äntligen kommit tillbaka till fadershuset.

Landskrona stod nu i tur att omvändas. Danskarna anföll halvhjärtat med endast en liten styrka den 11 juli. Förvåningen blev därför stor när en handfull soldater på detta sätt lyckades köra in svenskarna i slottet. Christian V och staben kunde inte nog förundra sig över hur snabbt Landskrona fallit. När kungen red in låg en döende dansk soldat på marken framför honom. Soldaten ropade till kungen att hämnas på svenskarna. Majestätet log, kastade ett par dukater till den döende och bad honom frukta Gud.

Från kyrktornet kunde krigsledningen ta staden i besiktning. Kungen var förvånad över de mäktiga fästningsverken. Beslut togs att denna stad i det fortsatta kriget skulle bli danskarnas viktigaste brohuvud i Skåne. Själva kastellet var dock fortfarande i fiendens händer. Överstelöjtnant Mesthack, en av slottskommendantens betrodda män, ledde skickligt försvaret. När försvararna fick möjlighet att kapitulera blev hans svar att om inte "djävulen förde honom levande upp i luften så skulle han inte uppge kastellet". En timme efter detta svar passerade en kula genom den sturskes huvud. Kommendanten gav då efter för sin gråtande hustru. Slottsportarna öppnades. Feghet accepterades emellertid inte i Karl XI:s armé. Den 1 januari 1678 föll den forna kommendanten för sina landsmäns arkebuseringskulor utanför Kristianstad.

Strid om befolkningen

I Malmö satt Karl XI:s förtrogne Fabian von Fersen. Denne lät nu trycka en förordning, avsedd att uppläsas av prästerna från predikstolarna runtom i Skåne. I detta plakat förbjöd von Fersen strängeligen alla skåningar att assistera kungen av Danmark, detta gällde både med skatt, proviant och kunskap. Den som inte åtlydde befallningen skulle hemsökas av svenskarna med svärd och brand och

varken ung eller gammal, män, kvinnor eller barn skulle skonas till livet. Dessa trycksaker fördes till biskop Winstrup i Lund för att spridas vidare. Den svenskvänlige biskopen hade emellertid blivit rädd om sitt eget skinn och vägrade verkställa utskicket. Detta var dock bara början på det krig om och mot befolkningen som de båda regenterna skulle komma att utkämpa med hjälp av prästerskapet. Vilken herre skulle prästerna lyda?

Den sista fästningen som föll i danskarnas händer denna första krigssommar var Kristianstad. Sommaren var mycket varm och de normalt djupa vattengravarna runt staden var så grunda att man med lätthet kunde vada över. Stormningen skedde tisdagen den 12 augusti, två timmar före dagningen. 400 svenskar stupade på vallarna medan de danska räknade 500 i döda och sårade. Före stormningen hade Christian V lovat att soldaterna efter striden skulle få tre timmar på sig att fritt plundra staden, ett löfte som kom att fullföljas i hela dess brutalitet.

Vissa borgare lyckades hitta danskfödda erövrare som var villiga att mottaga "salveguardepengar", d v s skyddspengar. För de andra stackarna gick det värre: "Dynorna blev således rystade, att folk gick uti fjäder på gatorna till mitt på benen. Vanliga soldater kom springande med silverkannor och påsar fulla av pengar, och strax därefter såg man många Kristianstads packar och kistor att gå igenom Landskrona och Helsingborg till Själland."

Karl XI flydde till Småland

Under tiden som detta utspelades hade Karl XI med sin lilla armé flytt in i Småland och således helt övergett Skåne. Svenska förstärkningar anslöt emellertid hela tiden norrifrån och när budskap kom att en mindre dansk här gått in i Halland, tågade kungen mot denna. Utanför Halmstad stod det första riktiga fältslaget i detta krig. För första gången ledde den purunge Karl XI sina trupper i strid. Det hela kunde rubriceras som en bra övning utan egentligt risktagande. Mot danskarnas 3400 man stod svenskarnas 10 000. 1500 danskar blev kvar på valplatsen. Endast 600 lyckades undkomma död eller fångenskap.

Drygt två veckor senare, den 4 september, nådde den danska huvudhären Halmstad. Det var i senaste laget. Svenskarna hade nämligen redan avtågat in i Smålands skyddande skogar. Trots att Christian V således inte hade någon rörlig motståndare på spelplanen, ville kungen inte storma och återta Halmstad. Christian V hade kommit till insikt i den stora förlust av människoliv som varje stormning medförde. Samtidigt som hans egen fältarmé minskade i antal vid varje fästnings intagande, ökades fiendens för varje dag med friska trupper norrifrån. Danskarna återvände därför till Skåne för att gå i vinterkvarter. Soldaterna utportionerades i bondbyarna som fanns i tre mils omkrets räknat från Engelholm. Vad man emellertid inte visste var att med den antågande vintern skulle fienden komma!

Blekinge hade denna höst också övergivits av svenskarna. En mindre dansk trupp avsändes därför för att återuppbygga Kristianopels befästningar längst bort i öster. Samtidigt påbörjades en belägring av Bodkull skans, nuvarande Karlshamn. Orten skulle överta det gamla fiskelägets namn först när Karl XI givit det sina stadsprivilegier. Tre danska örlogsskepp stängde under blockaden av

proviantillförseln sjövägen. Kommendanten tvingades snart kapitulera. Denne blev senare på order av Karl XI halshuggen för sina föga smickrande insatser.

Danmark firade framgången

I den danska krigsledningen menade man nu att krigsåret 1676 var till ända. Nu skulle framgångarna firas. Endast segrarna gällde; de tusentals döda, sårade och tillfångatagna verkar inte ha existerat i sinnevärlden. Det blev en fest värdig en segerherre!

När kungen och drottningen den 5 oktober 1676 nådde Köpenhamn började en mäktig välkomstsalut. På slottsplatsen fanns så många jublande åskådare att kungaföljet hade all möda att tränga sig fram. Aftonmåltiden avhölls på Amalienborg. På slottstaket var anbragta 400 lyktor som lyste upp symboler och tänkeord. Ute i hamnen nedanför slottet presenterades tolv stora figurer, upplysta av levande ljus. Dessutom hade på fyra skepp tänts inte mindre än 1500 lyktor. Mellan trädgården och slottet var uppförd en mäktig äreportal med nio upplysta torn. På porten lästes i facklornas sken ”Victoria et triumphus”. På hemväg från festen passerades ett med lyktor helt upplyst Kungens Nytorv och salutkanonernas salvor ekade mellan husen. Ungefär vid samma tid skulle man från det gamla stolta amiralsskeppet Trefoldighet ge salut. Det kom emellertid eld i krutkammaren och effekten blev över all förväntan!

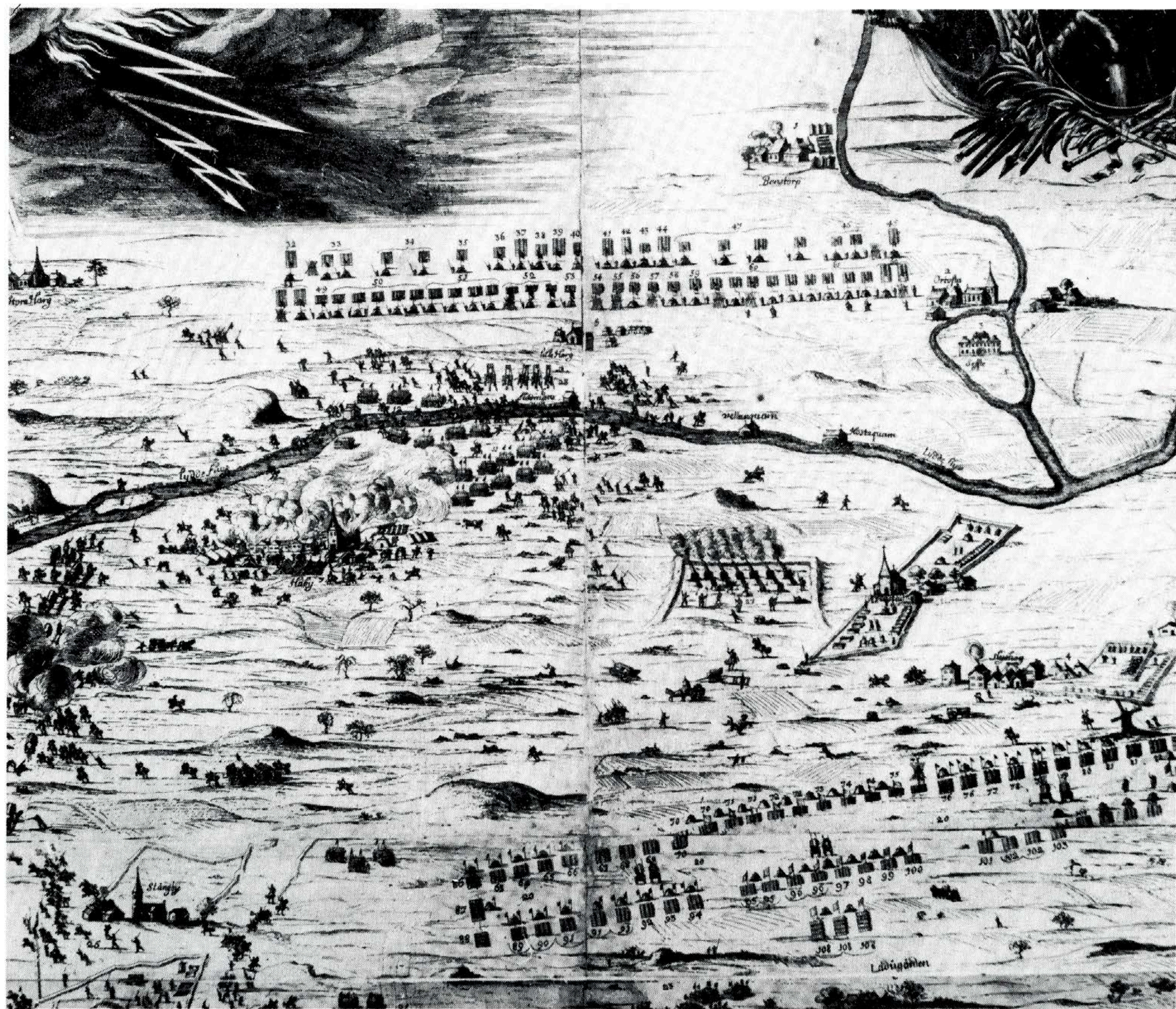
Samma kväll som festligheterna pågick i Köpenhamn satt en ung svensk kung uppe i Halland, vid trakten av Åskloster. För Karl XI var ännu inte krigsåret 1676 till ända. Samma morgon som den danske kungen sov ruset av sig efter segerfesten, bröt svenskarna upp. Från Halland tågade man genom Västergötland och stod snart kring Ljungby i södra Småland. I huvudarmén ingick 16 000–17 000 utvilade och välbeväpnade svenska soldater. Därtill kom 4000 man i den armé som blivit avdelad att gå in i Blekinge. Order om uppbrott kom och tusentals soldater satte sig i rörelse. Framför dem låg Skåne – här väntade dem det slag som kommit att bli det kanske mest omskrivna i svensk historia!

Tågade mot Helsingborg

Måndagen den 30 oktober skrev Karl XI i sin dagbok: ”Til Helsingborg, hwilket blef uthplundherat. Dhen 31 dito til Borslöf.” Kungens korthuggna skrivsätt berodde på hans läs- och skrivsvårigheter. Vad gömde sig emellertid bakom dessa korta kungsrader?

Dagen innan hade svenskarna överraskat en dansk sjuktransport på 270 man som slagit läger vid Hyllinge krog en mil utanför Helsingborg. Den tyske kaptenen som ansvarade för transporten hade velat ta sig ett gott rus, trots att de sjuka bad att man skulle fortsätta till säkerheten i Helsingborg. Med orden ”Der Teuffel soll euch holen, ihre dänische Hunde, ihr sollen nach mir warten” hade man fått bida. Svenskarna gjorde processen kort. Oaktat de sjuka och försvarslösa, utfördes en veritabel massaker. Mycket få danskar överlevde.

Bättre gick det inte för de stackars helsingborgsborna. Fästningskommendanten vägrade kapitulera trots att Karl XI hotade att lägga hela staden i aska. Svenskkungen gav då order om plundring. Uppe på fästningen hade förtvivlade helsingbor-

Endast en tillfrusen skånsk å skiljde de två arméerna innan det stora slaget vid Lund. Den 4 december 1676 drabbade soldaterna samman på markerna mellan ån och staden Lund nederst i bilden. Samtida kopparstick, Kungl. Biblioteket.

gare sökt skydd. Tillsammans med soldater trängdes i skydd av murar och vallar civila, både män, kvinnor och barn; tillsammans närmare 3000 personer. Ytterligare ultimatum till kommendanten att ge sig avfärdades bryskt, trots att Karl XI direkt hotade med att med storm intaga slottet och då inte ens skona barn i modersliv.

Redan nästa dag bröt emellertid svenskarna upp. Christian V hade anslutit sig till sin armé och danskarna hade grupperat sig på södra sidan av Rååns nära Helsingborg. Karl XI logerade sig på den norra sidan, vid byn Bårslöv. Valet av lägerplats var olyckligt, den låga terrängen blev snart rena lervällingen. Ett i dagar ihållande regn gjorde inte situationen bättre. Proviantfororna nådde inte längre fram och hungern började sprida sig. I dess sällskap kom de dödliga fältsjukdomarna. Ett ögonvittne berättar: "Folket var alltid vått och skidet både av regn och dynga; varför de svenske alltid sedan kallade detta läger vid Bårslöv lortlägret."

Den 9 november bröt Karl XI lägret och marscherade utmed den norra sidan av Rååns mot sydost. Samtidigt marscherade den danska armén i samma riktning utmed åns södra sida. De båda arméerna anträdde marschen genom att tåga parallellt med varandra, endast en skånsk å skiljde dem åt. Karl XI valde att upprätta sitt nya läger vid Lilla Harrie medan Christian V grupperade sig på andra sidan ån. Det danska huvudkvarteret blev Svenstorps herrgård.

Under lång tid skulle man nu ligga still. För svenskarna var detta förödande:

"Ibland de svenske var icke allena en stor hunger men endoch en mycket stor sjukdom, så att folket bortdödde uti mångfald. Vapenhus och klockhus omkring lägren blev uppfyllda med döda kroppar. På kyrkogårdarna låg stora bunkar av döda kroppar sammankastade ovanpå jorden lika som stora bunkar bränne. Snödrivorna vid dikena blev stuckna allt fulla av döda, förutom det mångfald som blev liggandes på marken, över vilka man både red och körde."

Slaget vid Lund

Till slut gick det inte längre. Karl XI höll rådslag om huruvida man skulle återvända till Sverige eller försöka undsätta det instängda Malmö. Man beslöt sig för att satsa allt på ett kort och anfalla. I nattens mörker, långt före morgonrodnaden den 4 december, samlades soldaterna i sina soldathopar. Det stora slaget skulle till att börja.

Svenskarna var tvungna att på isen ta sig över den tillfrusna breda å; alla broar var sedan länge rivna. Utlagda lösa bräder hjälpte till av avlasta trycket mot isen. Rytteriet fick leda hästarna över den knakande isskorpan. Marschen anträddes nu söderut, följande landsvägen mot höjderna strax norr om Lund. Samtidigt hade de yrvakna danskarna fått ordning på sin armé och Christian V försökte också att nå Lund. När de båda arméerna slutligen vände sig mot varandra var stridslinjerna utdragna på åtskilliga kilometers längd.

Den svenska högra flygeln stod närmast Lund. Det var också denna som först attackerades av danskarna. Trots att Karl XI personligen var närvarande, flydde flera svenska rytteriavdelningar. Sex skvadroner höll dock stånd, desperat väntande på att förstärkningar skulle anlända bakifrån. Mot sig hade man 22 danska skvadroner. Den säregna terrängen omöjliggjorde emellertid ett snabbt

framryckande. Alla ägo- och bygränser var nämligen på den tiden markerade med höga jordvallar. Rytteriet hade stora svårigheter att forcera dessa. Först närmare klockan 11 på förmiddagen kunde Karl XI med förstärkningar gå till motanfall.

Danska vänsterflygeln råkade nu i panik. Om denna del av striden skrev sedan Niels Bielke, kungens betrodde: "Huru många gånger vi nu träffats, vet jag intet, ty vi voro alle över en timme, som mig tycktes, mest continuerligt á la charge, med pistoler och med värjor." Fienden flydde, ivrigt förföljda av Karl XI. Det blev en märklig jakt. Faktum är att kungen förföljde en mindre ryttartrupp mer än en mil från slagfältet. Först fyra timmar senare skulle majestätet åter dyka upp i striden!

Samtidigt vann danskarna terräng med hjälp av sin högra flygel. Centern, där Christian V uppehöll sig, stod också fast och orubblig. Hela slagformationen snurrar på detta sätt ett kvarts varv. Nu hade danskarna fått hela den svenska armén mellan sig själva och Lund. Den franska ambassadören som vistades i den svenska staben trodde i denna stund att Karl XI stupat eller flytt. Skyndsamt begav han sig därför på flykt till säkerheten i Malmö. De svenska befälhavarna rådslog samtidigt om huruvida man skulle uppge striden och dra sig mot Malmö. I detta nu kom emellertid Karl XI tillbaka från sin långa utflykt. Han kom ridande norrifrån och fann framför sig bokstavligt talat ryggtavlorna på soldaterna i hela danska armén.

Stora förluster

Christian V fann sig plötsligt stående instängd mellan två fiendehopar. Kungen var trött och frusen och han beslutade sig för att lämna striden och bege sig till Landskrona. Snart avtågade också den danska armén. Svenskarna var så förbi av trötthet och förluster att man varken kunde eller ville förfölja fienden. När skymningen kom avtog skjutandet och dödandet. Det lyckliga fåtal av soldaterna som undgått död eller skador sökte skydd för den bitande kölden. För de sårade som i hopar låg kvar på markerna skulle snart den bitande vinternatten medföra en barmhärtig död. Plötsligt fanns inga fiender längre. En trupp danskar och svenskar kom samtidigt fram till en gård där "de låg uti en stuga om natten, sov alla trygga och talte varandra inget ont till". Om slaget hette det att "de svenske sade själva, att Lundaslaget var ett mord och icke ett fältslag".

De sårade svenskar som själva kunde ta sig från slagfältet sökte sig till Malmö för vård: "Malmös gator var ganska fulla av blodiga och halvdöda människor, som ropade ynkligt om att förbindas; de flesta av dem måtte hålla på deras hästar natten över och nästa dag igenom, förend de kunde bliva förbundna." Av de ca 18 000 soldater som deltagit på båda sidor i slaget kunde man räkna in mer än 8300 döda. De flesta fick ligga och ruttna tills tjälen först flera månader senare gick ur jorden.

På hemväg till Landskrona hade danske kungen i nattens mörker upptäckt att han glömt sitt bagage på Svenstorp. En ryttartrupp sändes därför tillbaka för att försöka få tag i det efterlämnade. Trots att svenskarna tagit herrgården kunde man avhämta kungens dyrbarheter. I sanning ett märkligt krig!

Några dagars vila gavs nu de svenska soldaterna i det forna danska lägret. För Karl XI var emellertid situationen besvärlig. Den danska armén hade

Svenstorps gods strax norr om Lund. Här hade Christian V sitt högkvarter före slaget vid Lund den 4 december 1676. Natten efter slaget sov Karl XI på slottet. Foto: Lena Wilhelmsson

visserligen avtågat från slagfältet, men den var ingalunda krossad eller besegrad. Av hans egen stolta armé var inte mycket kvar. Proviant måste anskaffas men landet var i hungersnöd. Man måste helt enkelt finna områden norrut som inte var alltför hårt utplundrade. Den 11 december marscherade därför kungen av Sverige förbi den danska hären i Landskrona och började belägra Helsingborg. Karl XI beordrade samtidigt att byarna runt Landskrona skulle utplånas. På eftermiddagen denna vinterdag brände svenskarna i grund ner Tofta, Lilla Hörstad, Stora Hörstad, Örja, Tullstorp, Vadensjö, Säby, Härslöv, Arrarp, Glumslöv och Kvistofta. Listan kan göras mycket längre.

Dannebrogen halas

Belägringen av Helsingborg drog ut på tiden och först den 30 december kapitulerade den 700 man starka garnisonen. Den enorma Dannebrogen kunde halas från Kärnans torn och sändas till krigstrofésamlingen i Stockholm. Hos svenskarna grasserade samtidigt en förfärlig fältsjuka. Enbart under belägringen dog bortåt 1500 soldater av sjukdom, oräknat alla de bönder som drabbades i de byar där soldaterna låg inkvarterade. När Karl XI drog bort från staden för att fira nyår i Bälteberga, sågs många standar och fanor ligga på vagnarna; fälttecken som saknade bärare och manskap. Många kompanier räknade färre soldater än ena handens fingrar. Ett ögonvittne, prästen i Kågeröd, berättar:

"Några mil omkring Bälteberga var på denna tid sådant elende att se, att ett människas hjärta där över måtte blöda, ty icke allena de sköna byar var nedbrutna, uppbrända och uti ont sätt fördärvade, men också uti de stumper av hus, som kunde bli ståendes, låg fullt av döda; och få kom uti kyrkogårdarna, men de flesta, som blev begravna, de blev begravna uti mögdyngorna, snödrivorna och under gammal halm i husen. Gatorna och marken låg fulla av döda människor och hästar kryssvis över varandra ..."

Efter en inspektionstur i Helsingborg söndagen den 31 red Karl XI vid kvällningen till sitt kvarter i Bälteberga för att invänta det nya året. Det var säkert ingen glad afton hos de svenske.

Det första krigsåret slutade med remi. Av de skånska fästningarna satt svenskarna som herrar i Malmö och Helsingborg medan danskarna behärskade Landskrona och Kristianstad. Just Kristianstad var ett bekymmer för Karl XI. Denna mycket starka fästning låg i svenskarnas rygg, därtill i gränsbygden till ett av de svårare snapphaneområdena. Snapphanarna vållade allt större skada och omöjliggjorde säkra proviantlinjer till Småland. Karl XI:s betrodde man Erik Dahlbergh drabbades t ex av febersjuka och var tvungen att, med väpnad eskort, i februari 1677 ta sig hem till Sverige. Han berättar om färden genom snapphanebygden:

"Den 16 till Broby (i norra Skåne). Men emedan vägen till Loshult alldeles var osäker och alla broarne av snapphanar avkastade, måste vi förändra vår väg, gingo alltså tillbaka. Den 17 till Stoby, Vankiva, Vittsjö, Emmaljunga och till Snärshult, hela dagen igenom tjocka skogar och den allra farligaste snapphanebygden.

Den 18, sedan vi hela natten för snapphanar hade måst hålla vakt, fortsatte vi resan i djup snö och obanad väg igenom ett stort kärr i en skog

samt en áv snapphanarne fälld bråte, Frisholmen förbi, varest den förnämsta skälmen och snapphanen Ubbe bodde, till Yxhult, och så vidare till Köbalt och efter avlagd stor farlighet, igenom Guds hjälp, till Markaryd."

Den 12 januari 1677 samlades den svenska fältarmén söder om Kristianstad. Staden hade varit belägrad under ett halvt år men kommendanten vägrade hårdnackat ge upp. Karl XI försökte alla möjliga knep för att tvinga staden till underkastelse. Ett försök gjordes t ex att dränka befolkningen. Genom en uppbyggd fördämning i Helgeå, hoppades man kunna höja vattenståndet så mycket att staden skulle bli helt obeboelig. Konstruktionen misslyckades dock och hela den väldiga dammbarrikaden spolades bort.

I maj månad fick Karl XI kunskap om att danska trupper började anlända sjövägen till Landskrona. Kungen beslöt då att lämna Kristianstad med en liten häravdelning på 1300 soldater och med denna försöka stänga inne Landskrona. Detta var självklart ett riskfyllt företag men general Ascheberg svarade den tveksamme kungen: "Vi ska möta dem och driva dem tillbaka in i staden igen." Tveksamheten var å andra sidan stor även inne i Landskrona. Inte kunde väl den svenske kungen vara dum nog att våga sin egen höga person i en belägring av staden?

Karl XI lät sin lilla armé gå i ställning vid de s k Rönneberga backar nordost om Landskrona. Söndagen den 27 maj inrapporterades att danska trupper lämnat staden och några timmar senare kunde man från de svenska ställningarna se fienden. Förskräckt och försent upptäcktes då att hela den danska armén var i antågande. I detta nu kunde hela kriget i Skåne ha slutat. Christian V:s generaler önskade anfalla, men en enda, generallöjtnant Arensdorf, var av motsatt mening, bl a med motiveringen att man inte krigade på en söndag. Karl XI hann dra undan sina trupper och anträda återtåget till Kristianstad. Senare skulle svenskarna bekänna att man verkligen varit illa trängda denna dag. Man sa, att om danskarna hade anfallit "då hade de danske piskat oss således, att vi aldrig hade glömt det".

Rönnebergahändelsen kostade dock Karl XI en hel del guld. Från Engelholm kom nämligen samma söndag en svensk fora, bevakad av 150 ryttare. Då svenskarna såg krigsfolket på Rönneberga backar red man glatt in i hopen. Mindre glada miner visades när man upptäckte att man var omgivna av skrattande fiender. I bagaget hade svenskarna rent guld för inte mindre än 6000 riksdaler.

En jakt genom Skåne

Nu startade en jakt genom Skåne. I snabb takt retirerade Karl XI mot nordost, i samma takt avancerade Christian V åt samma håll. Eftertrupper och förtrupper kom ständigt i handgemäng och vägen mot Kristianstad kantades av lik. Svenskarnas flykt slutade emellertid inte vid Kristianstad. Hela armén bröt upp och tågade västerut mot Mölleröd vid Finjasjön. Här bjöd terrängen på goda försvarsmöjligheter. Kristianstads tappra försvarare kunde äntligen öppna stadsportarna. Överste Christian Lange tågade ut och överlämnade staden i sin herres händer. Den 1 juni höll Christian V sitt intåg, en segerpredikan hölls och salutkanonerna dånade.

Malmö stod nu i tur att återtagas av danskarna. I staden satt veteranen Fabian von Fersen. Med

endast ca 2000 svenska soldater och 4000 stadsbor borde denna stadsfästning inte vara alltför svår att intaga. Merparten av stadsborna var ju dessutom födda som danska undersåtar.

Erik Dahlbergh hade emellertid under ett antal år som svensk kommendant i Malmö låtit befästa staden. Höga skyddsvallar och breda vattengravar hade byggts, det mesta mot givna order från Stockholm. Dahlberghs olydnad blev nu svenskarnas räddning. 14 000 soldater belägrade Malmö under en knapp månad. Tidigt på morgonen den 26 juni 1677 gick man till massiv stormning. På sex avsnitt försökte man samtidigt komma in i staden. Huvudanfallet skedde mot den östra stadsporten. Generalmajor Bibow ledde själv detta anfall. Målet var att med infanteriet komma in och öppna porten för det utanför väntande 3 000 man starka rytteriet. Man mötte bl a en stor hop av beväpnade malmöborgare som stred tappert i den hårda man mot man-kampen.

I sista stund lyckades svenska rytteriet nå fram till de trängda försvararna vid Österport. I slutstriden blev de danska pontonbroarna över vallgraven sönderskjutna. Befälhavaren Bibow stupade på stadsvallen. För alla de malmöborgare som denna morgon stred mot de forna landsmännen var troligtvis inte frågan om man skulle lyda under den svenske eller den danske kungen. De flesta kämpade säkert istället för sina nära och kära som fanns bakom ryggen. Danskarna hade ju med våld och plundring tydligt visat att ingen nåd var att vänta den stad som togs genom stormning.

Samma dag som Christian V hållit sitt intåg i Kristianstad förlorade den svenska flottan tre ståtliga krigsskepp i kamp mot amiral Juels danska örlogsskepp. En månad senare, den 1 juli, skulle danskarna skörda en av landets största sjösegrar någonsin. Amiral Horn anförde de 54 svenska skeppen och han mötte i Köge bukt i södra delen av Öresund amiral Juel med 28 skepp. Den danske kungen åsåg striden från Skanör: "Hanss Maijtt. var uti förstingen, då slaget begyntes, helt tyst, men då han såg, att den svenske flottan retirerade sig, då blev han helt lystig." Trots svenskarnas överlägsenhet i antal skepp, vann danskarna slaget. Märkligt är att notera, att Juel inte förlorade ett enda skepp medan 19 svenska skepp antingen strök flagg eller gick helt förlorade. Det försmädliga nederlaget vid Malmö var hämnat.

Slaget om Malmö var nämligen, till skillnad från slaget vid Lund, en odiskutabel seger för de svenske. Många av Christian V:s dugligaste officerare hade stupat och armén var svårt lemlästad. Karl XI beslöt därför att snabbt attackera fienden. Den 13 juli stod han åter ansikte mot ansikte med Christian V, nära Rönneberga backar utanför Landskrona. Nu var emellertid svenskarna rustade till tänderna. Armén räknade 10 000–12 000 man, därtill 4000 bönder från Småland och Östergötland. Bönderna hade samlats ihop med löftet att, då danskarna nu lämnat Skåne (!), de endast skulle hjälpa till med en närmast ofarlig snapphanejakt i göingeskogarna. Snart skulle denna stora bondhop få klart för sig vad Karl XI egentligen menade med snapphanejakt!

Soldater dog av värmeslag

Det var en fruktansvärd hetta denna dag. Många skulle dö, inte av sår men av värmeslag. Ett ögonvittne berättar t ex att en svensk kapten mitt under slaget blev så het och förvirrad, att han hoppade

några gånger i luften, föll omkull, bet i jorden och dog på platsen utan några sår. Han blev inte det enda offret. Mellan byarna Sireköpinge och Tirup stod slaget. Här stupade 5000 soldater under den blott fem kvart långa kampen. Under mindre än hundra minuter skreks här frenetiskt på Guds hjälp. Lösenorden för dagen var nämligen himmelska böner: För svenskarna gällde lösenorden ”Hjälp, Jesus!”, för danskarna ”Gud hjälp oss!”.

Den danska vänstra flygeln retirerade snart medan den högra flygeln, ledd av Christian V, avancerade framåt. Svenskarnas vänstra flygel råkade därvid i panik och flykten började. Bakom Tirups by stod emellertid de 6000 förskrämda bönderna uppställda. Man stod mycket stilla ”förutom att varje lem skakade på dem”. Danskarnas anfall kom av sig då man trodde att friska, vältränade fiendereserver stod i anfallsriktningen. Allmänt återtåg blåstes. På detta sätt slutade åter en stor batalj oavgjort, endast högarna av lik och hästkadaver markerade de båda kungarnas speliver.

Under slaget hade fältmarskalk Helmfeldt lett den svenska vänstra flygeln. I det fruktansvärda handfäktandet fann Helmfeldt själv sin baneman. Hästen blev skjuten och marskalken blev liggande under djuret utan möjlighet att komma upp. En dansk löjtnant kom fram till honom men trots att marskalken lovade pengar för sitt liv, blev han genomborrad av motståndarens värja. Denne plundrade liket, bl a tog han en guldring från den dödes finger. Guldringen uppvisades sedan som bevis på marskalkens död. Bevis behövdes verkligen, eftersom det remarkabla nu inträffade, att man efter slaget inte kunde hitta den döde marskalken. Det gick emellertid inte för sig att en härförares lik bara försvunnit. Den svenska krigsledningen fann dock på råd. En vanlig soldat, osäkert om han var svensk eller dansk, ”fick en peruk på, så också härliga kläder och uti en hast bleff (han) pindett in uti en kista och sedan förd ståtligt upp åt Sverige som hans exellencis lik.” Man häpnar; tala om den okände soldatens grav!

Svenskarna lockades till uppbrott

Christian V ville inför den stundande hösten och vintern få svenskarna att välja sitt vinterkvarter så långt bort från Landskrona som möjligt. En stor beriden arméavdelning sändes därför mot Kristianstad. Avsikten var att söka locka svenska armén till uppbrott. Taktiken lyckades och en klappjakt mot nordost igångsattes. Genom en kringgående rörelse kunde emellertid danskarna snart börja återfärden. Denna manöver möjliggjorde för garnisonen i Landskrona att plundra bygden runt staden på proviant. När Karl XI kom tillbaka efter sin misslyckade jakt, blev han därför tvingad att söka vinterhuvudkvarter i Norrvidinge, mer än två mil från Landskrona.

När år 1677 gick mot sitt slut var situationen lika hopplös för båda sidor som ett år tidigare. Visserligen hade svenskarna segrat vid Malmö, men den stora förlusten vid sjöslaget i Köge bukt var en enorm triumf för motståndaren. Inför vintern hade svenskarna besatt alla herrgårdar runt Landskrona med starka garnisoner och kunde på detta sätt kontrollera tillfarterna till staden. För andra året i rad skulle Karl XI fira jul och nyår i fält. Julmässan hölls i Ljungby kyrka. Nyårsnatten tillbringade kungen i Sösdala by, mitt i Skåne.

Den 3 januari 1678 förlustade sig Christian V med ett praktfullt skådespel i Köpenhamns stora

ridhus. Utklädda ryttare visade upp scener ur antika dramer. Dyrbart utrustade ridhästar, dyra kostymer, trumpetfanfarer och från en på ridhusets vind gömd orkester hördes vacker musik. Tornerspel och pompa; så firade den enväldige kungen krigets plågor och folkets enorma lidanden.

I april ankom till Landskrona nya danska trupper. Med dessa skulle bygden runt staden rensas på svenska garnisoner. Under hela året skulle dessa blodiga skärmytslingar äga rum; vi ska här endast ta ett exempel, nämligen attacken mot Borgeby herrgård.

Den 7 maj lämnade 700 ryttare med artilleri Landskrona och efterföljande dag stod man vid Borgeby som hölls av en svensk garnison:

"Kommendanten von Osten lät sig förljuda, att han ville försvara sig, så länge han hade en sten att sitta bakvid och skjuta, men då styckena (kanonerna) och mörsarna började att dundra, så var det gjort på ett par timmars tid, fast han i begynnelsen ställde sig nog till värns. 125 svenskar blevo fångne, 3 ihjälskjutne. Av de danske blev 40 dödade och blesserade. 2 järnstycken, som där voro, blev kastade i Lödde å. Själva herrgården blev strax ganske avbränd, till de bara murarna.

Emellertid de danske drogs med Borgeby, blev ett parti danska ryttare kommenderade att stå i Alnerups skog, att förhindra, att de icke av ett parti från Malmö skulle överilas. Detta parti blev strax varse 7 à 8 vagnar, som kom från Malmö med ett litet konvoj, och som dessa styrde like mot Alnerups skog, stod de danske stilla uti buskarna, då de förnummo, att det var en kornetts brud från Malmö, som om andra dagen skulle haft bröllop på Borgeby."

Helsingborg skulle detta år falla för en svekfull prästfrus skull. Historien saknar inte en underton av munterhet. Det hela började med att danskarna lyckades uppsnappa ett brev från Karl XI ställt till Helsingborgs kommendant Carl Hård, vari kommendanten anmodades att kämpa tappert och inte kapitulera. Svenskarna var på väg med undsättning till den belägrade staden.

Förfalskade kungens handstil

Danskarna lät nu förfalska ett brev med kungens egen handstil. Budskapet till kommendanten blev istället att han hade kungens ord på att få kapitulera om fienden började beskjuta staden. Brevet kunde beseglas med Karl XI:s eget sigill. Sigillstampen hade nämligen danskarna av en slump kommit över. Prosten Rasmus i Kropp kallades till Landskrona. Samtidigt besökte danskarna prosthustrun. Hon fick nu i uppdrag att överlämna brevet till kommendanten. Om hon inte lydde order skulle mannen dödas och hennes gård brännas. Kvinnan sände en dräng till Helsingborg. Snart kapitulerade den godtrogne fästningsherren på villkor att garnisonen fritt fick avtåga. Det var i Skarhult by som den framryckande Karl XI till sin bestörtning ska ha sett sin helsingborgskommendant med soldater komma tågande landsvägen fram. Carl Hård blev genast arresterad.

Svenskarnas förlust av Helsingborg kompenserades snart av att danskarna tvingades uppge Kristianstad. Danska flottan hade visserligen lagt sig utanför Åhus och försökte med ett antal landstigningar undsätta den instängda staden. Då resultatet endast blev blodiga misslyckaden, fick kommendanten av Christian V tillåtelse att kapitulera.

Staden hade då varit belägrad i tolv månader; halva garnisonen var döda, en stor del av borgerskapet låg fem fot under jorden och pest och hunger rasade. Den 4 augusti underskrevs akten och den 1300 man starka besättningen fick fritt avtåga. Karl XI åsåg själv uttåget, berömde högt försvararnas mod och lojalitet mot den danske kungen. Därefter utdelades mat och andra livsviktiga förnödenheter åt de lidande.

Blev till ett plundringskrig

Kriget i Skåne hade nu kommit att bli ett veritabelt plundringskrig. Föremålet för mången god skånings förbannelser var Christian V:s fältherre von Arensdorf. Denne uppvisade ett synnerligen grymt sätt att föra krig. Åtskilliga trupper utsändes i landet för att röva. Ystad utplundrades helt denna sommar. På liknande sätt försvann det som fanns kvar av helsingborgarnas egendom. Direkt efter det att Kristianstad kapitulerat utsände den grymme härföraren trupper som under ett fåtal dagar brände ner herrgårdarna Hovdala, Mölleröd, Knutstorp, Eriksholm, Rönneholm, Heckeberga m fl. En trupp satte eld på Lund. När elden falnat stod endast domkyrkan och några få hus fortfarande under tak. En annan trupp brände i grunden ner Laholm i södra Halland. Efter dessa stora krigsbedrifter kallades Arensdorf till kungen i Köpenhamn. Han blev fråntagen sitt befäl och arresterad. Men ärren efter dessa vålsdåd mot den skånska befolkningen skulle synas länge. Många var nog de som förlorat tron på både danska och svenska kungars regentskap.

Christian V ville under hösten 1678 söka upp svenskarna för ett avgörande slag. En stor dansk armé samlades därför i trakten kring Helsingborg. Samma dag som uppbrott skulle ske, fick emellertid kungen vetskap om att Karl XI retirerade med hela svenska hären. Svenskarna var illa åtgångna av sjukdomar och hunger och armén lades nu i vinterläger norr om Kristianstad. Christian V beslöt då att även danskarna skulle avbryta stridigheterna. Merparten av den danska armén sändes över till Själland.

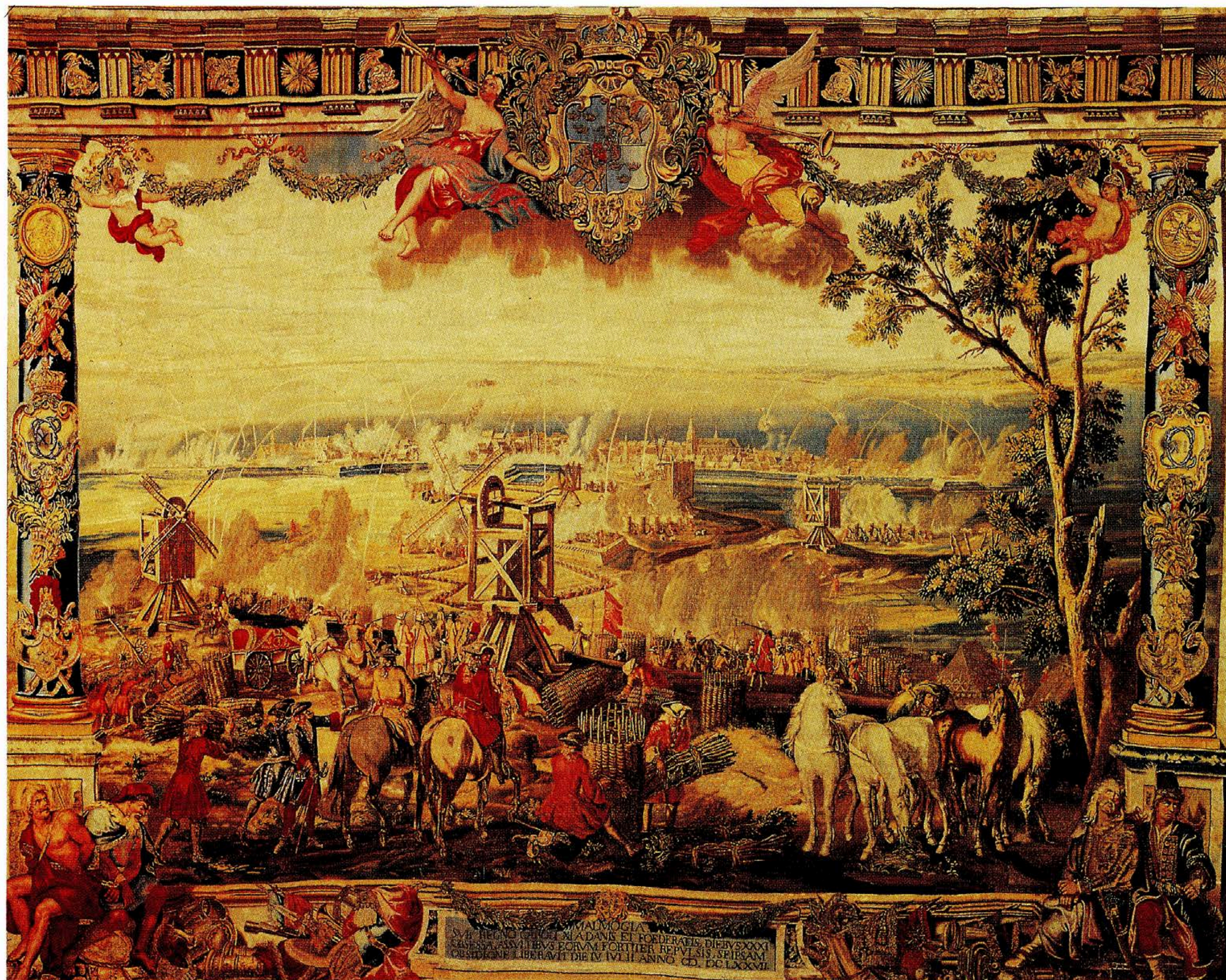
Det fruktansvärda kriget fördes inte bara i Skåne. I Bohuslän utkämpades blodiga strider och i norra Tyskland var situationen hopplös för de svenska stadsgarnisonerna. Snart kapitulerade dessa för den brandenburgska kurfursten. Svenska tysklandsarmén inskeppades i 27 stora transportfartyg. Destinationen var Kalmar. Den 4 december 1678 löpte man i hård snöstorm ut från Pommern. Flottan skulle aldrig nå säker hamn. Ett navigeringsmisstag gjorde att nästan samtliga skepp gick på grund och sjönk vid Bornholm. Tusentals män, kvinnor och barn fann sina gravar i Östersjöns djup.

Den tredje krigsjulen tillbringade Karl XI i Ljungby. Efter det att julmässan hållits fick kungen nyheten om bornholmskatastrofen. Julen blev bitter.

Sökte fred med diplomati

Både Danmark och Sverige var nu i hög grad märkta av det utdragna kriget. Situationen var tämligen ohållbar. Det var tydligen omöjligt för någondera parten att få ett militärt avgörande till stånd. Fred på diplomatisk väg syntes vara den enda utvägen.

I april 1679 skrev den franske ambassadören i

Under juni 1677 belägrades Malmö av danska armén. På denna stora tapet vävd i Beauvais på 1690-talet av Philippe Behagle, ser man staden från Möllevångens höjder. Karl XI beställde fyra tapeter vilka skulle förhärliga de svenska segrarna under det skånska kriget. Foto: Kungl Husgerådkammaren

Sverige till den danske rikskanslern med en önskan att medverka i en fredsmäkling. Det första mötet ägde rum i Lund den 24 maj. Klockan tolv steg de båda ländernas förhandlare in i domkyrkan; danskarna från södra kyrkodörren, svenskarna från den norra. Man avhandlade denna dag en mängd formaliteter, t ex hur många soldater delegationerna fick ha med sig till Lund samt att vägen mellan Lund och Landskrona på en mils bredd skulle vara fredlig mark.

När de riktiga förhandlingarna skulle börja den 19 juni infann sig danskarna i tid medan däremot svenskarna lyste med sin frånvaro. Tre dagar senare behagade Karl XI:s utsända komma, till stor förtret för danskarna som hotat lämna mötet. Fransmännen räddade situationen. Läget var emellertid ogynnsamt för de danske. I Europa hade Frankrike gått segrande ur det pågående stormaktskriget. Christian V insåg att den verklige makthavaren var den franske kungen. Skulle danskarna gå omvägen via svenska förhandlare i Lund blev man spelets förlorare. Fredssamtal upptogs därför av danskarna direkt med Frankrike. Freden mellan Danmark och Frankrike slöts i Fontainebleau den 2 september 1679.

Genom detta snilledrag från de danskes sida kom svenskarna i underläge vid fredssamtalen i Lund. Freden mellan de båda länderna undertecknades i den skånska kyrkostaden den 26 september 1679. Karl XI fick för den enorma summan 165 000 riksdaler köpa tillbaka alla de landsdelar och fästningar som fallit i danskarnas händer. Roskildefredens bestämmelser skulle gälla. Tre års fasansfullt krig slutade med en krämareuppgörelse de nordiska hoven emellan!

Epilog

På förmiddagen den 4 maj 1680 landsteg den danska prinsessan Ulrika Eleonora på Helsingborgs brygga. Den svenska änkedrottningen, Hedvig Eleonora, mottog den unga kvinnan med stora famnen. Efter en hastig måltid avreste de kungliga norrut. Den 6 maj nådde de herrgården Skottorp i Halland. Här väntade Karl XI. Klockan nio på kvällen skedde det kungliga bröllopet i närvaro av endast en handfull gäster. Fat med allehanda konfektyrer och mycket att dricka bjöds, varefter det kungliga brudparet gick till sängs. Den avbrutna trolovningen hade äntligen lett till bröllop. Tiotusentals människor hade dött, landet var ruinerat och våldtaget, men vad gjorde väl det! Danmark och Sverige hade äntligen förenats i den kungliga sängen. □

Källor

Hildebrand S: *Karl XI:s almanacksanteckningar.* Stockholm 1918.

Jacobsen Sthen: *Den Nordiske Kriigs Krönicke.* Utgiven av Martin Weibull. Lund 1897.

J. J. Winslows dagbok öfver kriget 1676–79. Samlingar utgifvna för De skånska landskapens historiska och arkeologiska förening, I. Lund 1874.